УДК 332.3:502/504
Т.Л. Ющенко, **Н.Л. Ющенко**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ДО ПИТАННЯ ВАЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ У СВІТЛІ ПРОГОЛОШЕННЯ 68 СЕСІЄЮ ГЕНЕРАЛЬНОЇ АСАМБЛЕЇ ООН 2015 РОКУ МІЖНАРОДНИМ РОКОМ ГРУНТІВ ЧЕРЕЗ ЇХ КЛЮЧОВУ РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ І СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Ключові слова: *земельний потенціал України, сільське господарство, грунт, землекористування, якість продуктів харчування*

У розділі 3 „Дорожня карта та першочергові пріоритети реалізації Стратегії сталого розвитку „Україна – 2020” [3], метою якої є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі, за вектором відповідальності реформи системи охорони здоров'я та у сфері забезпечення безпечності і якості харчових продуктів визначені як одні з найважливіших серед 62 реформ і програм розвитку держави. Продукти харчування отримані за рахунок використання землі становлять 98%. У найближчому майбутньому земельно-ресурсний потенціал залишатиметься основою людської цивілізації, незважаючи на неймовірні успіхи науково-технічного прогресу, хімічної галузі, генної інженерії.

В той час, коли відомо, що навіть невелике відхилення якості земель від норми здатне нести загрозу для людей та інших живих істот, через домінування моделі агрохолдингізації сільськогосподарської діяльності в Україні, що не тільки загрожує продовольчій безпеці країни, оскільки така модель аграрного розвитку характеризується монополізацію сільськогосподарської галузі і дозволяє кільком корпоративним власникам диктувати ціни на основні продукти харчування, а й відбувається недотримання екологозберігаючих агротехнологій, раціональної структури посівів (рис., табл.) і не запровадження сівозмін (станом на 1.01.2014 р. із 18650 господарств, які використовують земельні ділянки площею понад 100 га мали проекти землеустрою з еколого-економічного обґрунтування сівозмін тільки 649 або 3,5%, у тому числі освоїли сівозміни тільки 60 [8]), що спричиняє виснаження земельних ділянок, знижує біологічний і економічний потенціали сільських територій; ущільнення грунтів та руйнація транспортної інфраструктури сільських територій через використання високотонажної техніки обумовалює окислення земель сільськогосподарського призначення; відмова більшості агрохолдингів від розвитку тваринницької галузі призводить до вимушеної заміни органічних добрив мінеральними, внаслідок чого у грунт потрапляють небезпечні речовини, що забруднюють водні ресурси сільських територій; використання отрутохімікатів і пестицидів впливає на екологію сільських територій; неконтрольоване використання ГМО у виробництві сільськогосподарської продукції викликає занепокоєння і потребує додаткових досліджень щодо виявлення їх впливу на навколишнє середовище і людину. Для України характерним є низький загальний рівень споживання вітчизняних продуктів харчування, незбалансованість раціону та вживання у їжу імпортованих продовольчих товарів сумнівної якості [4, с. 5].

Земельний фонд України є стратегічно важливим сектором вітчизняної економіки, особливо з огляду на перспективи світової продовольчої кризи. За оцінками Продовольчої і сільськогосподарської організації Об’єднаних Націй (ФАО) [12], у світі більше 805 млн. осіб голодують або недоїдають. Демографи прогнозують, що до 2030 року кількість голодуючих на планеті сягне 1 млн. осіб. Зростання чисельності населення потребує збільшення виробництва продуктів харчування приблизно на 60%.

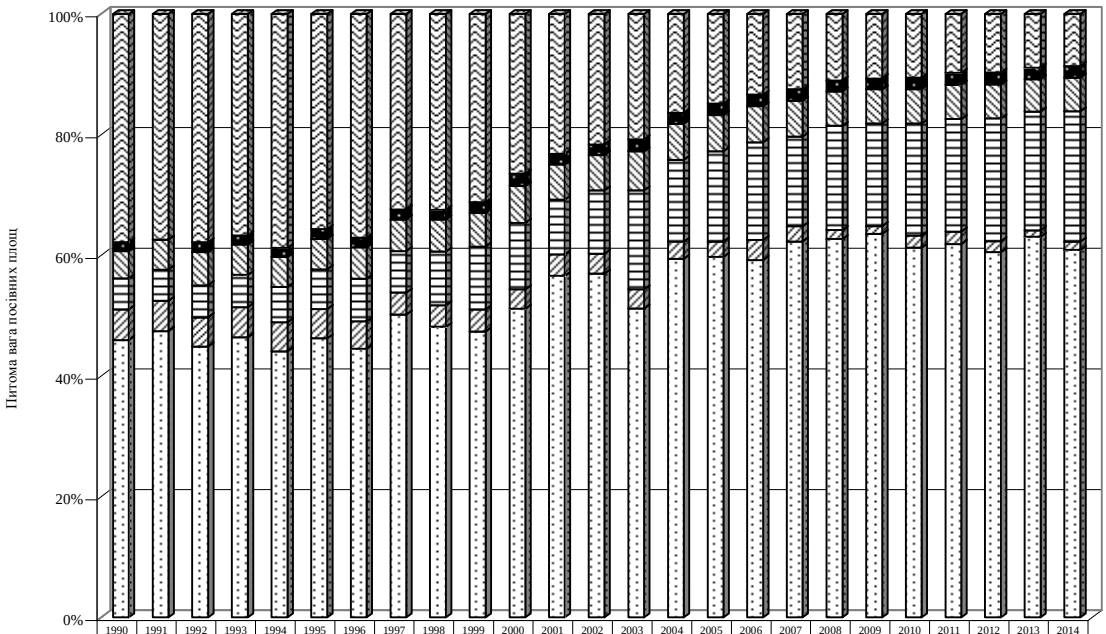

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Кормові культури, тис. га	11999	11555	11707	11287	11881	10898	11026	9720	9236	8653	7063	6375	5858	5074	4243	3738	3277	3028	2752	2658	2599	2477	2475	2289	2101
Овочі відкритого грунту, тис. га	456	0	500	474	457	503	476	480	459	497	538	490	479	480	476	465	469	451	458	451	462	498	494	483	463
Картопля, тис. га	1429	1533	1702	1552	1532	1532	1547	1579	1513	1552	1629	1604	1590	1585	1556	1514	1464	1453	1413	1409	1408	1439	1440	1388	1348
Соняшник, тис. га	1636	1601	1641	1637	1784	2020	2107	2065	2531	2889	2943	2502	2834	4001	3521	3743	3964	3604	4306	4232	4572	4739	5194	5051	5257
Цукрові буряки, тис. га	1607	1558	1498	1530	1485	1475	1359	1104	1017	1022	856	970	897	773	732	652	815	610	380	322	501	532	458	280	331
Зернові та зернобобові культури, тис. га	14583	14671	13903	14305	13527	14152	13248	15051	13718	13154	13646	15586	15448	12495	15434	15005	14515	15115	15636	15837	15090	15724	15449	16210	14801

Роки

Рис. Динаміка структури посівних площ основних сільськогосподарських культур в Україні за роки незалежності

Джерело: побудовано за даними [5], [17]

Таблиця

Посівні площі та виробництво основних сільськогосподарських культур в Україні [5]

Роки	Зернові та зернобобові культури[1]		Цукрові буряки (фабричні)		Насіння соняшнику[1]		Картопля		Овочі відкритого ґрунту		Плоди та ягоди	
	тис. т	урожайність, ц з 1 га площі збирання	тис. т	ц/га	тис. т	ц/га	тис. т	ц/га	тис. т	ц/га	тис. т	ц/га
1990	51009	35,1	44264	276	2571	15,8	16732	117	6666	149	2902	42,7
1991	38674	26,5	36168	234	2311	14,6	14550	95	5932	128	1537	23,0
1992	38537	27,9	28783	194	2127	13,0	20277	119	5310	110	2122	32,2
1993	45623	32,1	33717	222	2075	12,7	21009	137	6055	130	2798	43,2
1994	35497	26,8	28138	192	1569	9,1	16102	105	5142	115	1153	18,0
1995	33930	24,3	29650	205	2860	14,2	14729	96	5880	120	1897	29,8
1996	24571	19,6	23009	183	2123	10,5	18410	119	5070	112	1924	30,6
1997	35472	24,5	17663	176	2308	11,5	16701	106	5168	114	2793	44,5
1998	26471	20,8	15523	174	2266	9,3	15405	102	5492	123	1178	28,6
1999	24581	19,7	14064	156	2794	10,0	12723	82	5324	111	766	19,2
2000	24459	19,4	13199	177	3457	12,2	19838	122	5821	112	1453	38,4
2001	39706	27,1	15575	183	2251	9,4	17344	108	5907	123	1106	30,5
2002	38804	27,3	14452	189	3271	12,0	16619	104	5827	124	1211	36,5
2003	20234	18,2	13392	201	4254	11,2	18453	116	6538	139	1697	56,0
2004	41809	28,3	16600	238	3050	8,9	20755	133	6964	149	1635	58,1
2005	38016	26,0	15468	248	4706	12,8	19462	128	7295	157	1690	63,7
2006	34258	24,1	22421	285	5324	13,6	19467	133	8058	171	1114	45,0
2007	29295	21,8	16978	294	4174	12,2	19102	131	6835	152	1470	61,7
2008	53290	34,6	13438	356	6526	15,3	19545	139	7965	174	1504	64,4
2009	46028	29,8	10068	315	6364	15,2	19666	139	8341	183	1618	70,7
2010	39271	26,9	13749	279	6772	15,0	18705	132	8122	174	1747	78,2
2011	56747	37,0	18740	363	8671	18,4	24248	168	9833	195	1896	84,9
2012	46216	31,2	18439	411	8387	16,5	23250	161	10017	199	2009	89,9
2013	63051	39,9	10789	399	11051	21,7	22259	160	9873	200	2295	103,5
2014[2]	63859	43,7	15734	477	10134	19,4	23693	176	9630	208	1999	95,2

[1] У вазі після доробки

[2] Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Загальна площа території України – 60354,9 тис. гектарів. За 2014 рік площа сільськогосподарських земель в Україні зменшилася на 13000 га і склала на 1.01.2015 р. 42731,5 тис. га проти 42744,5 тис. га на початок попереднього року [7]. За земельною площею Україна після європейської частини Росії є найбільшою країною Європи, а за якісним складом грунтів та біопродуктивністю угідь – одна з найбагатших держав світу. Україна – один із світових лідерів у забезпеченості продуктивними земельними ресурсами: площа земель в обробітку (рілля і багаторічні насадження) в розрахунку на душу населення втричі більша за відповідний середньосвітовий показник [11, с. 38]. Найбільшу територію України займають землі сільськогосподарського призначення (70,8%), 78% з яких є ріллею. 97,2% земель сільськогосподарського призначення систематично використовуються в господарських цілях, є основою ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва та забезпечення населення необхідними продуктами харчування і лише 2,8% – на даний момент виконують інші функції. На всій території поширені процеси деградації земель, серед яких найбільш масштабними є ерозія (близько 57,5% території), забруднення (приблизно 20%), підтоплення (12%). Зменшується вміст поживних речовин у ґрунтах. За даними Державного агентства земельних ресурсів, щорічні втрати грунту становлять близько 600 млн. тонн, у тому числі понад 20 млн. тонн гумусу, 0,5 млн. тонн азоту, 0,4 млн. тонн фосфору і 0,7 млн. тонн калію, що спричинено застосуванням хімічних засобів захисту рослин та мінеральних добрив [15]. За різними даними науковців Україна вже втратила від 10% до 30% чорноземів завдяки неефективному їх використанню.

Оскільки виробництво продовольства істотно залежить від стану грунтів, зрозуміло, наскільки важливим є збереження їх здоров’я і продуктивності. Формування одного сантиметру грунту може зайняти до 1000 років. У ФАО попереджають, що якщо не запроваджувати нові підходи, то у 2050 році загальна площа орних і родючих земель на душу населення становитиме лише четверту частину рівня 1960 року.

У статті 14 Конституції України [1] записано: „земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави”. Верховною Радою України прийнятий Земельний Кодекс України, закони України „Про охорону земель” №962-IV [2], „Про державний контроль за використанням та охороною земель” №963-IV від 19.06.2003 р. та ряд інших нормативних документів, спрямованих на захист земельних ресурсів. Та як засвідчує практика через недосконале законодавство, недостатнє фінансування державних проектів, відсутність сучасного оснащення аграрного сектору ці заходи є малоефективними і не вирішують головної проблеми – знищення 41,6 млн. га родючих українських чорноземів, що не мають аналогів у світі та становлять 62% [9] основного фонду орних земель України і близько 8% світових запасів чорноземів та інших родючих ґрунтів.

Зберегти існуючий земельний потенціал України можливо лише завдяки формуванню системи сталого землекористування, переходу від економічно спрямованих форм до парадигми розвитку, в основу якої покладено необхідність забезпечення умов виживання людства у середовищі, зміненому його ж діяльністю, що передбачає використання землі за таких умов, які гарантували б недопущення незворотних екологічних наслідків і не підривали здатність ефективного функціонування екосистем [14].

У міжнародній практиці застосовують понад 150 економічних інструментів вирішення екологічних проблем у землекористуванні, з яких близько 80 – це податки і платежі [6, с. 91].

Найбільш перспективним напрямом розвитку сільського господарства і харчової промисловості України, нарощування її експортних можливостей є вирощування високоякісної, екологічно чистої продукції шляхом реалізації ідеї біологізації сільського господарства [10]. Сектор екологічних товарів стає у світі дедалі динамічнішим, інвестиційно привабливішим і прибутковішим сегментом внутрішнього ринку розвинутих країн, а також високонкурентною частиною зовнішньої торгівлі. Звичайно, собівартість цієї продукції за рахунок нижчої урожайності і продуктивності худоби є дещо вищою, але ціни майже у два рази вищі за ціни на звичайні продукти харчування. Формування системи органічного сільського господарства могло би стати пріоритетним для України [16].

У рамках створення системи ключових показників статистики сільського, лісового і рибного господарства відповідно до вимог Глобальної стратегії удосконалення сільськогосподарської та сільської статистики, підготовленої Світовим банком разом із Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН або удосконалення методологічних положень з підготовки стандартних звітів щодо якості результатів державних вибіркових обстежень населення (домогосподарств) [13], на нашу думку, в Україні найближчим часом повинно бути запроваджене вибіркове спостереження за процесом збереження і розвитку вікових традицій селян у плані культури землекористування, що були знищені через націоналізацію землі у 1917 р., колективізацію і голодомор, як складова моніторингу змін показника добробуту громадян, що за планом розроблятиметься Україною разом із Світовим банком (див. п. 21 розділу 4 „Стратегічні індикатори реалізації Стратегії" [3]). Для України важливо, щоб кожний українець мав можливість реалізувати своє конституційне право на володіння земельною ділянкою, і, щоб кожний шматок землі впродовж сотень років передавався з покоління в покоління у межах роду, що сприятиме викоріненню нераціонального використання землі, виховуватиме відповідального землевласника, що підтверджується практикою Данії, Італії, Франції та інших розвинутих країн Європи.

Список використаних джерел: 1. *Конституція* України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями (Постанова Верховної Ради України №750-VII від 22.02.2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 **2.** *Закон* України „Про охорону земель" №962-IV від 19.06.2003 р. із змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/962-15/ **3.** *Стратегія* сталого розвитку „Україна – 2020" : Указ Президента України №5/2015 від 12.01.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10 **4.** *Геєць В.*, Юрчишин В., Бородіна О., Прокопа І. Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення) // Економіка України. – 2011. – №12. – С. 4-14. **5.** *Державна* служба статистики України. Рослинництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/ **6.** *Добряк Д.С.*, Будзяк В.М., Будзяк О.С. Ефективність екологобезпечного землекористування в Україні в ринкових умовах // Економіка України. – 2013. – №7(620). – С. 83-93. **7.** *Земельний* фонд України станом на 1 січня 2015 року та динаміка його змін в порівнянні з 1 січня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://land.gov.ua/usi-novyny.html?view=item&id=110241 **8.** *Концептуальні* засади розвитку сільськогосподарського землекористування сільських територій. Проект Національної академії аграрних наук України, Київ, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://naas.gov.ua **9.** *Міністерство* аграрної політики. Економіка. Панорама аграрного сектору України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minagro.gov.ua/page/?6351 **10.** *Нелеп В.* Оцінка експортних можливостей агропродовольчого комплексу України // Економіка України. – 2011. – №9. – С. 54-63. **11.** *Пасхавер Б.* Сценарії розвитку агросфери // Економіка України. – 2011. – №11. – С. 38-44. **12.** *Природа* России: 2015 год – Международный год почв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.priroda.ru/news/detail.php?ID=10966 **13.** *Проект* Плану державних статистичних спостережень на 2016 рік. Частина ІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/ **14.** *Устойчивое* развитие: теория, методология, практика: учеб.; [под. ред. Л.Г. Мельника]. – Сумы: Университетская книга, 2009. – С. 1142. **15.** *Чудовська В.* Дослідження ринку органічної продукції в Україні // Наукові засади сталого розвитку економіки: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. 16-17 червн. 2011 р. – Тернопіль: Крок, 2011. – С. 331-333. **16.** *Шикула М.К.* Відтворення родючості грунтів у грунтозахисному землеробстві. – К.: „Оранта", 1998. – 679 с. **17.** *Шкарлет С.М.* та ін. Теоретичні та прикладні аспекти сталого розвитку: функціональний, галузевий і регіональний вектори : монографія. – К. : Кондор-Видавництво, 2015. – С. 299-314.